

Begåvningshandikappades verklighetsuppfattning

Kerstin Göransson

Gunnar Kylén

Begåvningshandikappade kan delas in i tre grupper, A-, B- och C-stadiet. A-stadiet motsvarar det gravaste begåvningshandikappet. Stadierna kännetecknas av olika verklighetsuppfattning. För en person med ett begåvningshandikapp motsvarande A-stadiet är verkligheten det som finns *här och nu* för B-stadiet det man *själv har upplevt* och för C-stadiet det man *kan uppleva*.

Kerstin Göransson arbetar som forskningspsykolog på ALA och Gunnar Kylén är docent i psykologi, knuten till ALA och speciallärarlinjen vid Högskolan för Lärarutbildning i Stockholm.

Ett begåvningshandikapp består av en nedsatt funktion i korttidsminnet samt en lägre abstraktionsnivå på tänkandet, dvs man förstår omvärlden på ett konkretare sätt än en person som har en normalt utvecklad begåvning (Kylén, G, 1981, 1985). Begåvningshandikappet innebär dock inte att man har sämre långtidsminne än andra. Förutsatt att det man ska komma ihåg är meningsfullt för en själv kommer den begåvningshandikappade ihåg lika bra eller dåligt som normalbegåvade. Principiellt kan man även säga att inlärningsförmågan i sig, inte är handikappad. Så länge som det som ska läras in är meningsfullt och viktigt att lära sig och presenteras på ett sådant sätt att den begåvningshandikappade förstår, så lär han sig lika bra som alla andra.

Korttidsminnet

Korttidsminnet kan sägas hjälpa oss att samtidigt hålla flera informationsenheter i minnet, som tex när vi tittar på ett telefonnummer för att i nästa stund slå det utan att titta på det nedskrivna numret. Normalbegåvade vuxna klarar av att hålla 5–9 enheter i minnet samtidigt. Hos begåvningshandikappade är förmågan begränsad till 2–7 enheter, beroende på grad av begåvningshandikapp (Kylén, G, 1974).

Detta får bli till följd att informationen inte fångas med för hög hastighet. Så bör man tex inte prata alltför fort när man pratar med en person med ett begåvningshandikapp, man riskerar då att en stor del av informationen inte hinner uppfattas. Detta innebär dock inte att de enskilda orden ska sägas långsamt. I stället bör man göra ett kort uppehåll efter varje informationsenhet. Det är alltså snarare informationshastigheten än läshastigheten som ej bör vara för hög. Man har tex visat att verbal information förstås bäst om man gör ett litet uppehåll efter varje mening (Sitko, M C & Semmel, M J, 1972). En överdriven intonation underlättar däremot inte, utan verkar snarare försvåra förståelsen (Wheldall, K & Swahn, W, 1976).

Begåvningsnivå och begåvningshandikapp

Normalt utvecklas begåvningen i fyra olika stadier, där det fjärde motsvarar en vuxen persons fullt utvecklade begåvning. En del stannar på det första, andra eller tredje begåvningsstadiet och har då ett begåvningshandikapp. De olika stadierna känne-

tecknas av att man förstår verkligheten på olika sätt på de olika stadierna. En av skillnaderna mellan första och andra begåvningsstadiet är tex att man på andra stadiet förstår bilder och talat språk, något som man alltså inte förstår på det första stadiet. Begåvningsstadierna brukar också kallas abstraktionsnivåer. När man talar om begåvningshandikappades abstraktionsnivå kallas den första nivån för A-stadiet, den andra för B-stadiet och den tredje för C-stadiet (Kylén, G, 1974, 1985).

En verklighetsuppfattning utvecklas genom att begåvningen ordnat våra erfarenheter i fem olika kategorier:

Rum – som svar på frågan "Var?"

Tid – som svar på frågan "när, hur länge?"

Kvalitet – som svar på frågan "Vad?"

Kvantitet – som svar på frågan "Hur mycket/många?"

Orsak – som svar på frågan "Varför?"

Rumsuppfattningen

I rumsuppfattningen utvecklas förståelsen för riktning och avstånd. Rumsuppfattningen hjälper oss att hitta vägen (lokalsinne) samt att urskilja och avpassa olika former (geometriska figurer). Den utvecklas genom att sinnesintryck ordnas med avseende på var de kommer ifrån. Platser relateras till varandra med avseende på vilket avstånd och i vilken riktning de ligger i förhållande till varandra. På så vis byggs en "inre karta" över rummet upp. Så småningom utvecklas förståelsen för väderstreck och den "inre kartan" omfattar en grov bild av hela världen.

Tidsuppfattningen

I tidsuppfattningen utvecklas förståelsen för att händelser sker i ett tidsperspektiv. Tidsuppfattningen hjälper oss att förstå när något ska inträffa eller har inträffat samt att avgöra hur länge det dröjer innan något ska inträffa eller hur länge sedan det var något inträffade. Den utvecklas genom att sinnesintryck ordnas med avseende på när de inträffar. Vi får då en förståelse för att det förutom "nu" finns "sedan" och "då". Så småningom utvecklas förståelsen för att tidens gång kan mätas i enheter som är oberoende av vad man själv gör. Man förstår då

tidsbestämningar med utgångspunkt från klockan och kalendern.

Kvantitetsuppfattningen

I kvantitetsuppfattningen utvecklas förståelsen för myckenhet och antal. Kvantitetsuppfattningen utvecklas genom att sinnesintryck jämförs med avseende på hur många/hur mycket de är. På så vis utvecklas förmågan att skilja på någonting och ingenting, sedan på mer, mindre och lika många. Så småningom utvecklas antalsuppfattningen. Förståelsen för addition och subtraktion utvecklas och därefter även för multiplikation och division.

Kvalitetsuppfattningen

Kvalitetsuppfattningen utvecklas genom att sinnesintryck jämförs med avseende på om de är lika eller olika, dvs med avseende på vad de är. De som är lika varandra i något avseende hänförs till en grupp och man kan säga att olika begrepp bildas. Från att gruppera med utgångspunkt från konkreta lik- och olikheter grundade på egna erfarenheter utvecklas förmågan att gruppera med utgångspunkt från mer abstrakta och generella lik- och olikheter.

Orsaksuppfattningen

I orsaksuppfattningen utvecklas förmågan att sammankoppla olika händelser i orsak-verkan-mönster. Med hjälp av orsaksuppfattningen kan vi förklara varför olika händelser inträffar. Detta gör att vi också kan handla målmedvetet.

A-stadiet

Bilder och talat språk förstås i mycket liten utsträckning. De förstås ej som symboler men eventuellt som signaler. Man kommunicerar med ett till stora delar individuellt kroppsspråk, vars utveckling är helt beroende av omgivningens lyhörddhet och förmåga att svara så att den begåvningshandikappade förstår.

Som gravt begåvningshandikappad kan man lära sig att hitta i lokaler man ofta vistas i och kanske även i deras allra närmaste omgivning. Förutsättningen är dock att de olika rummen och eventuella korridorerna har mycket lätt urskiljbara karaktäristiska som tex olika färger. Detta därför att man inte

.....

Det är viktigt att det finns saker tillgängliga, som den gravt begåvningshandikappade kan hantera – annars blir han lätt passiv.

.....

verkar ha någon förståelse för riktning och avstånd, utan i stället hittar med hjälp av kännemärken i miljön.

Tidsuppfattningen är begränsad till "nu" och ett rätt oklart "sedan". Man förstår ej tidsangivelser som "i morgon", "om en timme", o.dyl. För att inte hela tillvaron ska upplevas som en enda "happening" verkar det därför vara viktigt med ett visst mått av återkommande rutiner. Dessa kan ge den gravt utvecklingsstörde den trygghet som det innebär att ha ett tidsperspektiv som möjliggör att man vet vad som ska hända härnäst.

Under A-stadiet utvecklas objektspermanensen, dvs förståelsen för att saker och ting finns även om man inte själv upplever dem för tillfället. På lågt A-stadium verkar dock denna förmåga inte finnas, så söker man tex inte upp eller letar efter saker man tycker om att hålla på med. Även om objektspermanensen har utvecklats under senare delen av A-stadiet, så är det mycket viktigt att det finns saker, som den gravt begåvningshandikappade kan hantera, tillgängliga i "här-och-nu-situationen", dvs som han kan uppfatta med sina sinnen. Finns inte detta blir den gravt begåvningshandikappade mycket lätt passiv.

Undersökningar vid ALA (Granlund, M & Ky-lén, G et al, 1982) tyder på att kvantitetsuppfattningen är mycket outvecklad hos de gravt begåvningshandikappade. Man kan skilja på någonting och ingenting och senare även på mer eller mindre. Någon antalsuppfattning verkar man dock inte ha.

Även orsaksuppfattningen är begränsad. Gravt begåvningshandikappade verkar inte medvetet reflektera över varför något sker. Egna erfarenheter lär en dock att, på ett mer omedvetet plan, binda samman vissa egna handlingar med ett visst resultat. För att orsaksuppfattningen ska utvecklas är det dock mycket viktigt att den gravt begåvningshandikappades handlingar verkligen leder till ett för honom uppfattbart resultat. Händer ingenting när

han tex rör sig eller "säger" något leder detta lätt till sk inlärd hjälplöshet, dvs passivitet.

B-stadiet

På B-stadiet är verklighetsuppfattningen konkret och fortfarande i princip helt begränsad till de egna erfarenheterna. Man verkar inte reflektera över att det finns sådant som man själv ej upplevt. Man förstår dock bilder och talat språk. Förståelsen är konkret och begränsad till de egna erfarenheterna av de fenomen som bilder eller ord symboliserar. Man har också mycket svårt att förstå vad någonting är enbart med hjälp av muntliga beskrivningar. Det är därför mycket viktigt att den måttligt begåvningshandikappade får prova på så mycket som möjligt.

De områden inom vilka den måttligt begåvningshandikappade hittar obehindrat är större än på föregående begåvningsstadium och kan omfatta det bostadsområde man bor i, området närmast arbetsplatsen osv. Man vet dock inte var dessa områden ligger i förhållanden till varandra. Mellan de olika områdena hittar man med hjälp av kännemärken som måste passeras i en viss ordning för att man ska hitta. Om något kännemärke i den kedja man lärt in saknas en dag, hittar man inte. Riktning och avstånd verkar ha mycket liten betydelse för att man hittar, man skulle också kunna säga att lokalsinnet verkar vara mycket litet utvecklat. Genom att träna in kedjor av riktmärken till ett flertal olika ställen kan dock den begåvningshandikappade röra sig självständigt inom ett förhållandevis stort område – förutsättningen är ju dock att miljön är så omväxlande utformad att det går att hitta riktmärken.

Tidsuppfattningen har utvecklats och man förstår "i morgon", "i går" och kanske "i övermorgon". Man förstår dock inte klockan, varför tidsangivelser som "kl 7.00", "om två timmar" osv saknar innebörd. Att förstå att man måste skynda sig för att man har ont om tid, att man är försenad eller att

.....

För att orsaksuppfattningen ska utvecklas är det viktigt att den begåvningshandikappades handlingar leder till ett uppfattbart resultat.

.....

Det kan vara svårt att förstå när något ska inträffa eller när något har inträffat enbart med hjälp av årtalsangivelser.

man försov sig, är därför mycket svårt, då man endast gör detta i förhållande till klockan. Även uttryck som "på måndag", "nästa vecka", "i oktober" osv kan vara svåra att förstå. Förståelse för hur länge det dröjer innan något ska inträffa verkar i stället grunda sig på en kunskap om vilka händelser som ska ske innan detta något ska hända.

Man kan ofta räkna ett begränsat antal objekt som man själv ser, kanske ända upp till tio stycken. Någon egentlig antalsuppfattning har man dock inte. Begrepp som storlek, ordning och antal är svåra att skilja åt. Man kan inte räkna i huvudet och kan ej förstå siffersymboler.

Orsaksuppfattningen är nu mer medveten. Orsakssambanden är dock helt knutna till egna upplevelser, man har svårt att generalisera från en situation till en annan. Detta får till följd att man är ganska känslig för om något oförutsett inträffar. I nya situationer måste man prova vad följderna blir av ett visst handlingssätt, man kan inte föreställa sig i tankarna eller generalisera från någon annan situation.

C-stadiet

Verklighetsuppfattningen på C-stadiet bygger inte i lika stor utsträckning på enbart egna erfarenheter. Man kan säga att man har en mer allmän förståelse för verkligheten. Den förstås dock fortfarande konkret. Man har tex svårt att urskilja en "idé" eller princip, som ju är mer abstrakt till sin natur. Detta kan få till följd att företeelser definieras antingen för vitt eller för snävt.

Symbolförståelsen har utvecklats och man förstår nu även skriven text. Verklighetsuppfattningen sätter naturligtvis gränser för vilket innehåll man förstår hos en text. Texten måste på ett konkret sätt beskriva konkreta förhållanden. Själva symbolförståelsen är dock utvecklad, dvs förståelsen att bokstäver går att sätta ihop till ord. I enlighet med detta visar också undersökningar vid ALA (Göransson,

K, 1985) att textstorlek och stiltyp är av helt underordnad betydelse när det gäller att göra en text lättförståelig för lindrigt begåvningshandikappade.

De områden inom vilka man hittar har nu ytterligare ökat: Man hittar ofta i den ort där man själv bor. Man är inte lika beroende av kännemärken och ofta räcker en noggrann beskrivning för att man ska hitta till en plats man aldrig varit på tidigare. Uppfattningen om riktning och avstånd är dock i viss utsträckning begränsad, man förstår tex inte väderstrecken och kan inte orientera sig med hjälp av dem och den geografiska bilden av världen är ganska diffus.

Tidsuppfattningen har utvecklats. Man förstår klockan och även tidsbestämningar som "måndag", "april", "om en vecka" o dyl. Man har dock vissa svårigheter att tidsplanera, bl a avgöra i vilken ordning saker bör göras för att det ska gå åt så lite tid som möjligt och även veta hur lång tid något tar att genomföra. Det verkar vidare innebära vissa svårigheter att förstå innebörden av årtal och årantal. Det kan alltså vara svårt att förstå när något ska inträffa eller när något har inträffat enbart med hjälp av årtalsangivelser.

Man kan nu räkna hur långt som helst och även addera och subtrahera i huvudet — division och multiplikation är svårare. Man förstår även en hel del siffersymboler. Antal med mer än tre siffror i verkar dock vara svåra att läsa ut (Göransson, K, 1985). Eftersom man förstår talsystemet kan man nu även både använda och förstå pengar. Checkar och kontokort är däremot ofta svåra då dessa är symboler av symboler. Checken symboliserar ju pengar som i sin tur symboliserar de varor man kan få för dem. Även pengars relativa värde kan vara svårt att förstå, dvs att 100 kronor kan vara både mycket och litet beroende på vad man köper. Detta är en anledning till att lindrigt begåvningshandikappade kan ha vissa svårigheter med att planera sin ekonomi.

Checkar och kontokort är svåra då de är symboler för symboler.

Om man har ett lindrigt begåvningshandikapp har man förmåga att föreställa sig följderna av ett visst handlingssätt, man behöver alltså inte prova sig fram i samma utsträckning. Detta gör att man inte är lika känslig för oförutsedda situationer. Viss svårighet att överblicka en situation och uppmärksamma de i sammanhanget viktiga företeelserna finns dock fortfarande. Man har också vissa svårigheter att generalisera orsakssamband till lagar eller principer och överföra till en ny situation.

Slutord

I ovan gjorda beskrivning beskrivs endast själva begåvningshandikappet. Naturligtvis är det viktigt att handikappets betydelse inte undervärderas. Att man t ex när man är tillsammans med en person med ett begåvningshandikapp alltid slätar över och skyller på andra orsaker då svårigheter uppstår och kanske säger "det där tycker jag också är svårt" och liknande. Ett sådant bemötande leder knappast till en realistisk och god självuppfattning. På liknande sätt är det naturligtvis lika viktigt att begåvningshandikappet inte överbetonas, så att alla svårigheter skylls på handikappet. För att få en viss förståel-

se för begåvningshandikappets konsekvenser för en person krävs kunskap om själva begåvningshandikappet. För att förstå den begåvningshandikappade som person krävs dock som för alla andra att man söker förståelse utifrån ett helhetsperspektiv, i annat fall under- eller överbetonas lätt handikappet med särbehandling som följd.

REFERENSER

- Granlund, M, Kylén, G, Storm, H-G & Göransson, K, (1982): Gravt förståndshandikappade vuxna – en psykologisk beskrivning. ALA.
- Göransson, K, (1985): Att skriva lättläst – en utvärdering av nyhetstidningen 8 SIDOR. Taltidningskommittén, ALA.
- Kylén, G, (1974): Psykiskt utvecklingshämmandes förstånd. ALA.
- Kylén, G, (1985): En begåvnings teori. ALA.
- Sitko, M C & Semmel, M I, (1972): The effect of phrasal cueing on free recall of EMR and non-retarded children. American Educational Research Journal, vol 9 (2)
- Wheldall, K & Swahn, W, (1976): The effect of intonation emphasis on sentence comprehension in severely subnormal and normal children. Language and speech, vol 19 (1)

Rapporter från projektet Integration i förskolan

- Hill A & Rabe T: Integration i förskolan. En utvärdering av utvecklingstörda förskolebarns situation i den kommunala förskolan. Institutionen för pedagogik, Göteborgs Universitet (före 1 juli 1984 Institutionen för praktisk pedagogik)
- Del 1: Kartläggning med kommentarer. Rapport nr 118, 1982
 - Del 2: Teoretiska utgångspunkter och metodbeskrivning. Rapport nr 127, 1983a.
 - Del 3: Personalens uppfattning om och erfarenheter av integrering. Rapport nr 137, 1983b.
 - Del 4–5: Assistentens respektive konsulentens uppfattning om och erfarenheter av integrering. Rapport nr 137, 1984a.
 - Del 6: Att vara föräldrar till ett integrerat psykiskt utvecklingsstört barn. Rapport nr 141, 1984b.
 - Del 7–8: En beskrivning utifrån sociometrisk test och observationer. Rapport 1985: 12.
 - Del 9: Vad hände se'n? En uppföljning kring skolplacementen. Rapport 1985: 13.
-